

ПРАВО НА ГІДНЕ ЖИТТЯ: ВИКЛИКИ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНІ ПРАВОВАХІСНІ СТУДІЇ

*Біличенко О. Л
(м. Слов'янськ)*

УКРАЇНСЬКИЙ ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ ЯК НОВЕ ЯВИЩЕ В ІСТОРІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ОПОРУ

Процеси відродження, що відбуваються в нашій країні, час національного становлення повертають нас до спадщини творців української духовності, мислителів, письменників, які багато зробили для піднесення культури нашого народу, і серед них – Олекса Тихий, якого ми можемо назвати гордістю українського народу, мужнім представником українського дисидентського руху.

У середині 60-х років формується український дисидентський рух націонал-демократичного спрямування, який набуває визначального впливу на всю спільноту дисидентського руху. Це було цілком нове явище в історії демократичного опору.

Національно зорієнтовані організації виникали в Україні постійно. Згідно з пізнішими офіційними даними, впродовж 1954–1959 рр. було розкрито 183 «націоналістичні та антирадянські групи»

з 1.879 учасниками, впродовж 1958–1962 рр. – 46 таких груп з 245 учасниками.

Майже всі ці групи виникали в Західній Україні. Імпульси до створення таких організацій можна бачити на прикладі «Українського національно-визвольного фронту». Його організатор, львівський студент Зорян Попадюк, у себе вдома, в Самборі, випадково з товаришами натрапив на вимиті повинню рештки братських могил – останки жертв розстрілів у НКВС 1940 року. Цього було достатньо, щоб комсомолец Зорян, надзвичайно чутливий до чужої біди юнак зненавидів радянський режим. Якби це було десь у Вінниці чи Конотопі, пошуки альтернативи були б тривалими й складними. В галицькому містечку і Львівському університеті альтернатива була зрозумілою: самостійна Україна.

Переважна більшість таких груп та осередків займалась лише тим, що вивішувала на сільрадах жовто-блакитні прапори чи поширювала простенькі листівки; інколи друкувалися на машинці «журнали». Групи існували, як правило, недовго. В більшості своїй це була молодь; хіба що дуже малочисельна «Українська робітничо-селянська спілка» відзначалася своїм «дорослим» складом і тим, що її організатор Левко Лук'яненко, юрист і колишній партпрацівник, виходив з комуністичних позицій, обстоюючи незалежність України.

Виникали групи суто національної орієнтації і в 60-ті роки. «Український народний фронт» (1964 р.) Зеновія Красівського, Дмитра Квечюка, Михайла Дяка та інших був, по суті, продовженням підпілля ОУН. Зеновій Красівський після закінчення середньої школи

на Івано-Франківщині аж до арешту 1949 р. перебував на нелегальному становищі у Львові як член ОУН – УПА.

Група УНФ, відтворена в 1975–1979 рр., була чи не найбільш тривкою націоналістичною організацією, що мала за членів і колишніх ветеранів УПА. Проте створити помітного руху на ґрунті політичної ідеології ОУН після розгрому військового опору УПА в середині 50-х уже нікому не вдалось.

Статтю чи брошуру Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», що ходила у «самвидаві», читало небагато людей, але вплив її на культурну і політичну самосвідомість української інтелігенції був колосальний. Вперше перед нею було поставлене питання про культуру національних почуттів, вперше українська національна свідомість набула гуманістичного змісту, втраченого після сповнених надії днів української революції 1917 року. Тим, хто не жив у часи, коли влада добивалася обмеження української національної самосвідомості примітивним антисемітизмом, важко уявити, який визвольний вплив на людей справляла ідеологія нової хвилі.

Характерно, що водночас у колах української політичної еміграції, найбільш схильних до демократичних рішень, обговорюється питання, як найкраще підтримати молодих опозиціонерів. Ближче до старого націонал-комунізму діячі так званої Української революційно-демократичної партії, заснованої письменником І. Багряним, утворювали групу «реалітетників», яка пропонувала виходити з реалій комуністичної влади на Україні і висунути перед урядом України програму, яка в рамках цих

реалій ставила б за мету просування до національного суверенітету при збереженні соціалістичних ідеалів. Видатний історик і теоретик української культури, зокрема культури політичної, Іван Лисяк-Рудницький, демократ ліберально-консервативного гатунку, більш схильний був до думки про плідність програми руху через загальну лібералізацію режиму в імперії, але останнє видавалось йому малоімовірним.

Рух опору, в тому числі національно-визвольний рух, з початку 60-х років набуває нових вимірів: він виступає під загальним гаслом руху за справедливість, а після Гельсінських угод – руху за права людини, тобто «правозахисного» руху. В 60-х роках після процесів Даніеля і Синявського, після арештів Чорновола, братів Горинів, М. Косова, І. Світличного та інших листи протесту підписують 14 членів Спілки письменників України, зокрема В. Некрасов, І. Дзюба, В. Шевчук, Ліна Костенко, І. Драч, М. Вінграновський, художники Алла Горська, кінорежисер С. Параджанов. Це вже був рух, що мав величезні обертони в суспільстві.

Арешти 1972 р. озвалися протестом Голови Спілки письменників України Олесея Гончара та його відставкою. Коли восени 1976 р. виникла Українська група сприяння виконанню Гельсінських угод, її очолив письменник Микола Руденко.

Змінюється і характер репресій. Юридичним приводом для репресій 1972 р. послужила спроба зарубіжних націоналістичних кіл чи спецслужб встановити контакти з українськими дисидентами.

У 1973 р. І. Дзюба відмежувався в пресі від підтримки зарубіжних націоналістичних сил. Водночас

В. Мороз пішов на загострення критики режиму і окреслив націоналістичні орієнтації в душі ОУН. Політично Україна знаходилась в пороговому, лімінальному стані, коли історія творилась у старих формах, але норми, виміри буття, способи оцінки, мета і цінності тільки визрівали, знаходились у становленні.

Для переважної більшості громадян вийти за межі політичного простору УРСР, морально і політично перейти на бік її ворогів було неможливо. Але керівництво режиму не мало моральної і політичної підтримки, співчуття було на боці переслідуваних протестантів. А ті, в свою чергу, відчували себе ніби позбавленими політичних вимірів, ніби однаковими в своїй політичній непримиренності до режиму. Простір неначе стиснувся для них в точку без вимірів. Все це було елементами єдиного цілого – політично і етнокультурно різноманітного національного організму України: повне зубожіння комуністичної ідеології, втрата будь-яких соціальних ідеалів та орієнтирів правлячою верхівкою, симпатії широких мас до антиурядової опозиції – і гранична нечисленність дисидентських опозиційних груп, величезна і дедалі більша кількість членів КПРС і комсомолу. Це говорило і про те, що дисидентський рух становив тільки вершину айсберга.

Головні легальні й напівлегальні політичні процеси відбувалися на волі в тих структурах, які формально залишалися комуністичними. Чого був уже вартий той комунізм – показали критичні часи розвалу СРСР, коли комуністична фракція у Верховній Раді України проголосувала за самостійність української держави, а потім і за заборону власної партії.